

■ ■ ■ *Fejlődésről* ■

*Mindenféle belenyugvásnak
az elutasítása önként vállalt
„szenvedés”.
De ez a fejlődés feltétele a
művészetben is.*

REMEKMŰ VAGY KOLLEKTÍV ZAJ?

Azt hiszem, végső ideje újraértékelni az alkotómunka fogalmát. Vajon a bábeli torony építésekor csak addig folyt alkotómunka, amíg a torony emelkedett, vagy az úgynevezett zűrzavar után is? (Hiszen utána is minden munkás épp úgy dolgozott, csinált valamit, mint az építkezés kezdetén. Az egyik ugyanolyan jó minőségű maltert kevert, a másik ugyanolyan gyorsan tologatta a talicskát, hordta a téglát, csakhogy mindez nem jutott el oda, ahova szánták, a magasba, a kőművesekhez. Úgy is fogalmazhatnánk: az egyéni teljesítmények megmaradtak, a közös ügy pedig állt.) A különbség csupán abban van, hogy a zűrzavarban a különböző munkafázisok közötti összhang felbomlott, aszinkronba kerültek egymással. Amíg megvolt az összhang a munkák között, az eredmény egységes értékke, önállóvá vált, és a fal magasságának növekedésében mutatkozott meg. De a munkások a zűrzavar után is ugyanolyan jól dolgoztak. Bár a munka nem állhatott össze kollektív értékke. Olyasmi történt, mint amikor egy zenekar tagjai elől egy mű kivitelezése közben elfújja a szél a partitúrát. A zenészek arra kényszerülnek, hogy fejből játsszanak egy be nem gyakorolt szerzeményt. A helyzetet a karmester sem segíthet, és így az egyéni teljesítmények kollektív zajba fulladnak.

A VÉLETLEN ESZTÉTIKÁJA, AVAGY AZ IPARI SELEJT ESZTÉTIKAI ÉRTÉKE

Nem múlik el nap anélkül, hogy a sajtóban vagy akár szóbeszédben ne vetődne fel társadalmi, művészeti, nevelési vagy más mindennapos probléma, melyet a rohanó élettel hozunk kapcsolatba. De csak elvétve találunk olyan írást, amelyben a szerző megkísérelti feltárni a rohanás társadalmi indítékait. Ennek nyilván az az oka, hogy az indítékok feltárásával nem kerülhetjük el a fejlődésellenesség vádját, hiszen köztudott, hogy az ember társadalmi fejlődésének feltétele a termelékenység állandó növelése, amely egyenlő a munka és az élet ütemének felgyorsulásával. Ugyanakkor a rohanó élet ártalmaira panaszkodunk.

Azt mondjuk, az emberi képességek határtalanok. Ez igaz, feltéve, ha van idő a kibontakozásukra. Ugyanis testi-lelki adottságaink, képességeink a gyorsasággal szemben lehatároltak, időhöz kötöttek. A munkára vonatkoztatva (a manuális termelés esetében) ez azt jelenti, hogy az egy időegységben mért teljesítmény állandó növelésével eljutunk egy határig, amelyen túl a mennyiség a minőség rovására megy. Ezt a nehezen megjelölhető pontot nevezhetnénk az emberi idő felső határának. Ezen túl a munka fokozatosan elveszíti alkotó jellegét és mind kevésbé igazolja az embert. A mennyiség több emberi vonatkozásban mind kevesebb lesz, miután a fejlődést nem követi a humánium. A teljesítmény csúcsai leomlanak, és egy rossz értelemben vett középszerűség irányába haladunk, hiszen kapkodva, felületesen, úgy-ahogy mindenki tud dolgozni. Ahhoz nem kell tudás. Az alkotómunka értékcsökkenése közvetlen kapcsolatban áll az elszemélytelenedéssel, illetve a személyiség válságával, márpedig ha relatívvá válik az ember mibenlétének fogalma, ezzel egy időben lebomlik minden ember alkotta törvény és szabály.

A MÁS(SÁG) NEM MINŐSÉGI MEGHATÁROZÁS

Azzal, hogy semmibe vesszük a képzőművészet szabályait – általában a művészek öntörvényeit –, és egy szabálytalan művészetet kívánunk kialakítani, amelyben egyesülni képes minden művészet (intermédia, multimédia), voltaképpen a művészet mindenkori kérdéseit az ember személyes kérdéseire helyezzük át.

A harmónia érvénytelenedése a művészetben a személyiség dezintegráltságára utal. Pontosabban az ember teremtette világ darabos, melyet a művészet (sőt már a divat is?) diszharmonióiával válaszolhat meg. Erre utal az eluralkodó eklektika, a stílustalanság stílusa is, ha abból indulunk ki, hogy a „stílus maga az ember”.

Úgy tűnik, hogy egyensúlyunkat akkor veszítettük el, amikor a fizikai munka oroszlánrészét a gépre bíztuk. Ez azonban csupán a kezdet. A szakadás önmagunkban voltaképpen akkor áll(t) be, amikor versenyre kel(t)ünk a géppel. Don Quijote szélmalomharca ez, miután a gép fáradhatatlan: gyorsaságban és pontosságban ezerszer túlsz az emberen fizikai és szellemi műveletek elvégzésében egyaránt, és ötletünk sincs annyi, amennyit realizálni képes a gép. Itt kezdődik a fejlődés öncélúsága, mert arra sincs időnk, hogy lemérjük az idea minőségét, be kell érnünk azzal, hogy az más legyen, mint az előbbieket. A más(ság) pedig nem minőségi meghatározás. Sosem vagyunk tehát biztosak abban, hogy hosszú távon hasznunkra vagy pedig kárunkra cselekszünk, mert tetteink megalapozatlanok, kikísérletezetlenek. Ha a sebesség akkora, hogy irányváltásra a kanyarban nincs elég idő, lehetőség, akkor a fejlődés nem csupán céltalan, hanem kockázatos is. Automatizáljuk ugyan a gépet, „reflexeit” ezerszeresére növelhetjük az emberével szemben, de felvetődik a kérdés, hova rohanunk, ha a cél előreláthatatlan...

A mindennapi élet megváltoztatására tett javaslat tehát az élet ellenpontozása, nem pedig a mindennapi élettel való azonosulás. Szerencsére, mert éppen ez által töltheti be a művészet szerepét (is). Az alkotó az esztétikai formát az életformával helyettesíti be, miközben arra hívja fel a figyelmet, hogy a művészet kibontakozása létkérdések függvénye. Más szóval: amikor az ember létkérdésekkel küzd, akkor az élet és a művészet kérdései egybeesnek, annál egyértelműbben, minél világra szólóbb a jelenség, a válság.

Az élet művészetté válásának veszélyére Sebők Zoltán⁴ is figyelmeztet műveiben.

---

⁴ Sebők Zoltán (1958–) esszéíró.

Ezt a tendenciát nem a művészet valósítja meg maradéktalanul, hanem egy ma még öncélúnak minősített sportág, a body building. Szemben a művészet konceptuális értelmezésével, ezek a sportolók saját testüket építik, formálják: testüket magáért a test szépségéért. És ezért a célért gyakran egészségüket is kockára teszik. Nos, e sportoló nem csupán szobrász, hanem szobor is egy személyben: minél sikeresebb szobor, annál kevésbé szobrász, azaz ember, hiszen mindenről lemond, amiért ember az ember.

Önmagunk megismerésének minden árnyalata a világ megismerését is szolgálja.

Változatlanul elfogadni a világot a teljes belenyugvás, az ember elerőtlenedésére utal.

Két szituációban válhat a fejlődés érzékelhetetlenné: amikor túl lassú (pl. ahogyan a búza nő) és amikor túl gyors.

Minél lassabban fogadod be az újat, annál mélyebbre hatol benned. Annál erősebb hatást gyakorol rád, annál nagyobb változást idéz elő benned. Csakhogy paradox módon a lelassulás épp a változásokat igényli legkevésbé. A fejlődés lehetősége a változtatás, az önmegváltoztatás. Következésképp a fejlődés velejárója a felgyorsulás. De hol a felső határ?

Ha fokozzuk a rohanást, lehetőség nyílik arra, hogy utolérjük a múltat. Sötétségből sötétségbe jutunk.

Hogy az emberre nézve milyen következményekkel jár a rohanás, teljességgel még felmérhetetlen. Jóllehet már az eddig ismert adatok is lesújtóak. A túlfeszített életritmus pszichikai változásokat idéz elő. Az ember idővel túlérzékeny, lobbanékony, agresszívvá vagy éppen zárkózottá válik. Pedig éppen a rohanásban kéne nagyobb figyelemösszpontosítás, amikor a tévedések következményei is súlyosabbak. Az ember érzelmi világa beszűkül, nincs idő az információ befogadására és egymás megismerésére sem.

Tanulunk anélkül, hogy a tudásunk különösebben gyarapodna.

A múltban magunkra találni, a jelenben folyton változni lehet.

Ha az egészet birtokolni akarjuk, be kell látnunk, hogy azt a részletekben találhatjuk meg. Csöppben a tengert. Vagy ahogyan a minimalisták állítják: a kevesebb a több.

Ahol a mozgás rendezőelvvé válik, ott az esztétika szabályai csődöt mondanak. A téma szerepét mindinkább az idő tölti be. Nem az emberi idő, hanem a mindig is volt abszolút idő. Itt kezdi a művészetfilozófia – a létállapot nyomására – „felfedezni” a művészet emberi létől való függetlenségét, az „örök” létet. Ez annál inkább sikerül neki, minél

távolabbra kerül önmagától az ember. Mindez akkor következik be, amikor a társadalmi történések gyorsaságban meghaladják az ember pszichofizikai képességeit. A mozgás tehát akkor válhat rendezőelvvé, ha értelmét veszti a kreatív munka.

Ha az alkotómunka nem tud érvényesülni, minden munka, eredmény egyenértékűvé, az értékek pedig relatívvá válnak.

A primitív kultúrákban még alig van fejlődést biztosító alkotómunka. A civilizált világban már alig van alkotómunka. A magas civilizációval rendelkező társadalmak embere felfedezi a primitív művészek értékeit.

Akinek háza van, az csak egy helyen van odahaza. Akinek nincs háza, az mindenhol odahaza van (legalábbis egy kicsit), de igazán sehol sincs otthon. Az embert egyfelől a begyepesedés, másfelől a hazátlanság elszemélytelenítő veszélye fenyegeti. Mégis útra kell kelni, vállalni a kockázatot, mert a kockázat létkérdés.

A létélményhez nem kell repülőben utazni, sem versenyt futni a gyorsvonattal.

A létélmény alapja: nem tudjuk követni a fejlődést.

Az a gyanúm, hogy az elmélyültnek, tartósnak minősített értékek nem mások, mint a gyökértelen, járatlan utakat taposó „divatjelenségek” mindig utólag felismert és közkinccsé tett értékei. Ezekbe az immár biztosnak nyilvánított minőségekbe való utólagos kapaszkodás.

A folytonosságot a közös probléma, „téma” jelöli, a szakítást vagy diszkontinuitást pedig a válaszvariációk, a válaszok közti különbség.

De beszélhetünk-e folytonosságról, amikor a változás szakítás eredménye?

Amikor az áldatlan gazdasági helyzeten az alkotmány (himnusz, zászló stb.) módosításával kívánunk változtatni, nem teszünk egyebet, mint alkalmazkodunk az áldatlan állapothoz. Tesszük ezt azért, hogy leplezzük tehetetlenségünket.

Minek egy könyvre való, egy könyvnyi terjedelmű anyag egyetlen ötlet bemutatására?

A jobb életvitelhez kell a műveltség.

A vegetálás az emberi lét második embrionális formája.

A védekezési formák végtelen változatát az ember személyiségét érintő teher súlya határozza meg.

A termelékenység növeléséhez nem öntudat kell, hanem önzetlenség. Hangyaszorgalom, beidegződött, gyors mozdulatok. Csakhogy ez már nem az emberré, hanem a hangyává válás útja.

Ahol a munkából kiszorul a fizikai kreativitás, ott a szellemi képességek sem jutnak kifejezésre.

Amikor nincs tévedés, féltő, hogy fejlődés sincs. Illetve téves az egész irányelv. Ilyenkor a véletlen nagyobb szerephez jut a munkában, mert emberibbnek tűnik, mint a tudatos cselekvés, amely automatikus, tehát embertelen.

A tejjel táplált macska nemcsak az egeret felejt el kergetni, hanem az életről is lemond, illetve szerepet vált: öncélú szabadísszé válik.

A tömegtermékek előállítására fordított munkának nincs alkotó jellege, mert a munkába nem kapcsolódhat be alkotó módon az ember.

Amikor a munkában a gyorsaság, az automatizmus, a pontosság, az ismétlődés a cél, akkor a selejt emberi tartalma kiegyenlítődik a termék emberi tartalmával. A véletlen azonos lesz a szándékkal.

Amikor a munkában a gyorsaság a feladat, az idő tartalmatlanul tovaszáll. Az ismétlődő mozdulatok automatizálódnak, az érzelmek kívül rekednek a munkán, az értelem, majd a reflexek irányítják az embert. Egyfajta önhipnózis állapot vesz erőt az emberen.

Ha a mozgás olyan méreteket ölt, és olyannyira felfokozódik, hogy fejlődésgátló tényezővé válik (öncélúvá), akkor a rohanás annyit ér, mint az egy helyben állás: jóllehet egyik sem szolgálja a fejlődést. Ez a várakozás ideje, amikor a hőmérőt bámuljuk verejtékezve vagy dideregve, kedvezőbb hőmérsékletre várva, hogy cselekedhessünk.

1984. szeptember 11.

Egyes országok termelékenysége azért alacsony, mert azt a legelő rohanó országhoz viszonyítják. De hogy az első is értelmetlenül rohan, e kérdést senki sem vizsgálja...

Alapvető kérdésekben a rögtönzés nem szolgálja az ember biztonságát. Pedig a mai rohanó világban mást nemigen tehetünk. A kapkodásban figyelembe sem vesszük, hogy ez a vonat sehova sem visz bennünket.

Ha az érzelmeink nem adnak erőt a fejlődéshez, az értelmet hívjuk segítségül.

1975. október 31.

Egyenlőség: én lopok, te lopsz, ő lop, mi lopunk, ti loptok, ők lopnak.

Az ötletzegénység külön művészeti kategória felétek?

Te tán „sztereókolorban” fingsz?

Az élet ma már olyannyira meghurcolja az embert, hogy az menekül tőle. A művészet pedig mindenáron léthelyzetének tudatára akarja ráébreszteni őt viszontláttatva vele azt, amitől irtózik, a VALÓSÁGOT. Ezért nem vonzódik az ember manapság az igaz vagy lehetséges művészethez. Helyette elfogadja akár a giccset is, ha az eredményes terápiának bizonyul. Mert itt már terápia kell a tömegnek, és nem felemelkedés. PSZICHOTERÁPIA.

1988. január 13.

Teljesen mindegy, miről dadog, ha nem értem a szavát. A kiút a dadogás okainak felfedezése.

Hallgass el, hogy megértselek!

A magányos, visszavonult ember lehet kiegyensúlyozott személyiség is. Amikor visszavonultságának oka nem egyéb, mint a munkájában való elmélyülés, az önmegvalósulás magasabb fokára való törekvés. Részen ilyen a tudósok, a művészek, a bölcsészek stb. magatartása, amiért a néptömeg csodabogaraknak nevezi őket.

Az ember alaptermészetéből adódóan valamilyen módon különbözni kíván a társaitól.

Lehet-e jónak lenni rossz időkben?

Egy, kettő, bal, jobb! – szól a parancs. A menetoszlop végén egy rövid lábú bontja meg a gépies ritmust. Fizikai hibája folytán válik ki emberként a gépies menetoszlopból. Megteheti ugyanezt az ember, az alkotó a haladásért, tudatosan, szellemi síkon is.

A csupasz csiga bizonyíték arra, hogy nem a ház teszi a csigát. Amaz, a házzal rendelkező viszont röhög a markába, hiszen akkor is gyarapodik a háza, ha semmit sem csinál. Tudniillik minél jobban táplálkozik, annál jobban nő a háza.

Az emberre ez a szabály a legtöbb esetben fordítva érvényes. Kivételt képeznek a csúszómászó csigaemberek.

Ma már van cipzár; nem kell a mellényt jól vagy rosszul gombolni be.

Egymás legmélyebb megbecsülése abban van, hogy hagyjuk egymást dolgozni.

Mit tehet az iskola, ha tudatában van annak, hogy mindent nem taníthat meg a gyerekekkel? Le kell építenie az ismeretanyagot. A minőségi redukció a lényegre törés, a tömörítés, az ismeretanyag esszenciára párlása.

Ismétlődő munka esetén, ha a pontosság a cél, nem történik semmi. Semmi emberi. Az egyedüli „történés” az idő visszafordíthatatlan folyása. Az időt tematizáljuk.

Ha olyan a világ, hogy gátolja vagy nem igényli a személyiségformáló alkotómunkát, illetve nem teszi lehetővé az ember felemelkedését, akkor egyre megy, mit csinál, minden cselekedet öncélúvá válik.

Az öncélú munkát rendszerint játéknak nevezzük. Bizonyos értelemben a művészetet is játéknak, komoly játéknak tekinthetjük, amelyből azonban sohasem maradhat ki az alkotószellem. Az alkotótevékenység a játékban mindig egy előre megadott, minden játékos és szurkoló előtt ismert szabályon belül bontakozik ki. Így közérthető és élvezhető a játék.

Elmúlt a kiegyensúlyozott, jobbára statikus világ, amelyben a megőrzésen, és nem a változtatáson volt a hangsúly. Amelyben zavartalanul építhettük önmagunkat, hiszen az emberek felemelkedése egybeesett a fejlődéssel, e fejlődés záloga pedig az emberek közötti értékkülönbség-többlet volt. Ma viszont kiegyensúlyozatlan világban élünk, s ez az állapot az emberre nézve egyidejűleg pozitív és negatív is. Pozitív, mert az egyensúly elvesztése az előrelépés, a haladás feltétele is, és negatív, mert a fejlődésben végbemenő változások üteme mára meghaladja az ember pszichofizikai adottságait. Minél gyorsabban kell döntenünk egy kérdésben, annál átgondolatlanabb határozatok születnek, amelyek újra és újra változtatásra szorulnak. Minél gyorsabban kell cselekednünk, annál reménytelenebb, szellemtelenebb, gépiesebb, azaz embertelenebb a munka, mert nem bontakozhatnak ki teljes mértékben a képességeink. Következésképpen: minél gyorsabb a fejlődés, annál véletlenszerűbb, annál öncélúbb. Az ember mind alacsonyabb szinten érvényesül. Fejlődésünk önellentmondása abban van, hogy a haladás nem párosul az ember fölemelkedésével. Ezért a haladás látszat. Csak az olyan munka teheti az embert emberré, amely nemesít. Itt viszont nincs idő az önmegvalósulásra.

Kísérlet céljából helyezünk a futószalagon dolgozó, betanított, írástudatlan munkás mellé egy mérnököt, ugyanazon munka végzésére. A két ember munkájában nem találunk lényeges értékkülönbséget, mert a minőség rutin és nem alkotómunka kérdése. Ám az alkotó jellegű fizikai cselekmény hiányában a mérnök szellemi tudástöbblete is rejtve marad. Egész személyisége leomlik. És ez nem csupán a dolgozóra, hanem az emberi lét minden területére vonatkozik.

Szerintem, ha elidegenedésről van szó, akkor:

- megszűnik az ember dolgok feletti uralma,
- az élet a kiszámíthatatlan véletlenek labdajátékának összevisszasága,
- az alkotni és cselekedni tudás teljes hiánya lép fel,
- pillanatoknak való kiszolgáltatottság jelentkezik,
- kóvályog minden, és semmi sem biztos,
- egymásba folyik álom és élet, vágy és valóság, félelem és igazság,
- átmenetiség, a hangulat anarchiája, lemondás, kételkedés, felületre vetettség, a véletlen eluralkodó szerepe lép fel,
- az ember partikularitásba szorul.

Az elidegenedést, a múlttal való kapcsolat elvesztését rövidzárlat idézi elő bennünk: itt és most.

A művészetet mentjük az elidegenedéstől, az embert nem.

Nem a művészetet kell megmenteni az elidegenedéstől, hanem az embert. És mit eredményez az elidegeníthetetlen művészet? Azt, hogy magába zárkózik az alkotó, a művész, mert a zaj állapotában a szótlanság a beszéd.

A HIBA NEM A MOTORBAN VAN

Autóvezetés közben figyelmünk a forgalomra, a tájra stb., gondolatunk úticélunkra irányul. A gondolatok és vizuális képek változása közben a motor berregése a háttérben zenei aláfestésként húzódik meg, szinte észre sem vesszük. Az eszközt (az autót) háttérbe szorítja a rajta túlmutató cél. A motorra rendszerint akkor figyelünk fel, ha üzemzavart észlelünk, vagy ha lerobban. Ilyenkor úticélunkat (kényszerből és ideiglenesen) a motor megjavításának feladata váltja fel. Ilyenformán a motorjavítás és az úticél egybeesik. Ez a meggyőződés a motor megjavításának kilátástalanságával arányosan erősödik bennünk, miközben darabokra szedtük szét a motort anélkül, hogy megtaláltuk volna a hibát. És mert meghibásodásnak nyoma sincs (a motorhiba tehát kívül keresendő), de a motor mégsem működik, megállapítjuk, hogy a motor öncélú szerkezet, semmire sem szolgál. Értelme önmagában van. A további feladat tehát új motorok tervezése, de csupán tervezése, hiszen öncélúsága folytán a tervrajz is helyettesítheti a kivitelezést, annál inkább, mert a további munkának értelme nincs.

Így válik az autómotor az esztétika tárgyává. Az ember azonban csakhamar rádöbben arra, hogy ez a sziszifuszi munka az élet öncélúságára, esztétikusságára utal. Ugyanis semmire sem való tárgyakat bárki készíthet, tehát az emberi érték degradálódik. Az ember itt ismeri fel, hogy a hiba nem az autómotorban (szét sem kellett volna tehát szedni), hanem a közegben keresendő. Autónkkal túlságosan magasan járunk a hegyekben, és az oxigénhiány okozza az üzemzavart. Minderre akkor ébred rá az ember, amikor maga is fulladni kezd. Ettől fogva az úticél az autómotorról magára az emberre irányul: az önmentés minden további cél előfeltétele, a művészeté is. Ezért személyes, megélt, szükségszerűen öncélú és önreflexív.

ROHANÁS, ROHANÁS, ROHANÁS

Ha fokozzuk a rohanást, lehetőség nyílik arra, hogy utolérjük a múltat. De vajon hogyan érhetjük utol azt, amit egyszer már elhagytunk? Az egyik lehetséges válasz a kérdésre a televízióban hangzott el, amikor az egyik ismeretterjesztő-műsor orvosprofesszora azzal kezdte az előadását, hogy az ember számára kedvezőtlen mind a túl lassú, mind a túl gyors mozgás, mert érzékelhetetlenné válnak a törvényszerűségek. Ezzel utalt az ember pszichofizikai adottságainak a mozgással szembeni lehatároltságára. A másik választ is a tévében hallottam. Egy tudományos kerekasztal-beszélgetésen hangzott el az a megállapítás, hogy mindazok a dolgok közül, amelyeket az ember fejlődése során megváltoztatott, legkevésbé változott az emberi agy.

Hozzuk most összefüggésbe a két kijelentést! Amennyiben a dolgok megváltoztatásával járó fejlődés a termelékenység növekedése révén az élet ütemének a felgyorsulásával jár (azt vonja maga után), eljön az idő, amikor agyunk megváltoztatására, azaz genetikai változtatásra lesz szükség ahhoz, hogy beilleszkedhessünk a magunk által létrehozott, száguldó világba. Csakhogy e változtatásra legfeljebb az elkövetkező generáció számíthat. Sokkal egyszerűbb volna lelassítani a fejlődés ütemét. Ezzel megszűnne például a pazarlás, a szennyeződés, és legfőképpen ellenőrizhetnénk tetteink következményeit. Megvalósítható célokat tűzhetnénk ki magunk elé, és ezzel az emberiség visszanyerné önbizalmát, hiszen a megvalósítható cél azt jelenti, hogy az alkotómunka révén önmegvalósulhat az ember.

Az első választ – mármint a túl lassú és a túl gyors mozgást – értelmezhetjük az emberré válás kezdeti időszakára, illetve mai életünkre. Amikor még az idő (óra, perc, másodperc stb.) ismeretlen volt, az idő múlását az évszakok jelölték. Az idő anyagi formát ölthetett, megfogható volt. Mindenre jutott belőle bőven. Napjainkban viszont semmire sincs elég időnk. Nincs időnk cselekedeteink alapos átgondolására: a gyógyszerek, a gyomirtók, a rovarirtószerek stb. mellék- és utóhatásának kivizsgálására. Nincs időnk az önmegvalósulásra, ami az emberré válás kezdetének civilizációs változata. Így érjük utol a múltat: az emberré válást biztosító fejlődés egy meghatározott ponton önmaga ellentétébe csap át, személyiségátító, -romboló erővé alakul át.

Veszünk még egy példát. Amióta ember az ember, az elektromágneses sugárzás végtelen tartományából csupán a 390-750 nanométer hullámhosszú parányi szakaszt érzékeli fény formájában. A 390 nm alatti értékek jelenlétében épp úgy sötétben vagyunk, mint a 780 nm felettiek esetében.

Most már az a kérdés, mi a különbség a kétféle sötétség között. De lehet-e különbség egyáltalán sötétség és sötétség között?

